
REVOLUCIONARNI

POTENCIJAL

SVAKODNEVICE

Revolucija kao djelovanje intruzivne sile

Uskomešanost, sudaranje, lomljenje, preraszmještanje. Ovaj uzročno-posljedični niz gotovo algoritamski raspoređenih koncepata suštinski je paradoksalan. Njegov slijed usustavljen i prepoznat kao logičan, gotovo predvidljiv tok iskustava utjelovljuje se u jednoj jedinosti riječi: revolucija. Međutim, revolucija nužno i bez iznimke negira sve postojeće strukturalne organizacije, a da sama nikad ne može obećati ništa.

Koliko god meta bila naciljana, koliko god precizno problematika bila locirana, toliko naša komešanja, sudaranja i lomljenja nužno dislociraju, izbacuju iz orbite, reorganiziraju koncepte, značenja, život. No prije svega, mijenja se vezivno tkivo, tiho potkožno strujanje elemenata koje se divljački preraszmješta, reorganizira i dalje suptilno uznemiruje. Zašto odmah na početku prozvati ovo kretanje suštinski paradoksalnim? Algoritamski slijed uzročno-posljedičnih veza pretpostavlja ugodnost predvidljivosti, udobnost stabilnosti dinamike koja izranja iz prepoznatljivosti vlastitih smjernica, nodalnih točaka, streličastih označitelja jasno lociranih u svom vremensko-prostornom kontekstu.

Revolucija razbija ove čvorišne točke ostavljajući za sobom višak slobodno-lebdećih označitelja koji još nisu pronašli svoja sigurnosna referencijalna uporišta. Međutim, revolucija nije nastala u točki koja ju utjelovljuje niti u točki koja se pod njom rastvara. Ona je generirana upravo iz nevidljivih taktičkih kretanja, struji u valovima uvijek prisutne neuhvatljivosti iskustva. Bez obzira što možemo prepoznati točke njezine erupcije, nikada ne znamo gdje je sve bila i kamo sve može otići. Savršeno logičan algoritamski slijed revolucionarnog kretanja prazni svaku postojeću logiku njezine usustavljene prepoznatljivosti. Revolucija, ideja koja ne obećaje ništa, a uvijek donosi ono još više, nešto onkraj, podivljale kognitivne viškove koji u panici vlastite nesmjешtenosti grade nove bunkere i sigurnosne zone, dok i sami ne postanu pretijesni i nesnošljivi. Što je dinamika intenzivnija i podražaj nasilniji, to je talog razbijene mase brojniji i čim prije ga treba nanovo smjestiti.

Revolucija nije ništa drugo doli izuzetno jak intruzivni naboj koji paralelno s propadanjem postojećeg, donosi postajanje ne-još-mogućeg. Međutim, sada je već problematiku fragmentacije nužno ozbiljnije promišljati. Algoritamska logika predvidljivosti je terminološko-konceptualna iluzija jednosmjernog kretanja koja se i prekasno urušava. Zajedno sa uporišnim kognitivnim skloništima, velikim metanarativima i strogo

pozicioniranim strateškim mjestima, nestaje i marginalizirana kontrapozicija. Dugo zazivana, ali teško osluškivana polifonija je sad već bezobrazno glasna, još uvijek pretiho produktivna, no sasvim sigurno tu. Revolucija je odstupila s pozicije margine. Ono što je nekad razaralo i preraszmještalo, sada je i samo razoreno i preraszmješteno. Umjesto revolucije sada govorimo o revolucijama, podvučenim strujnim kretanjima razvijenog senzibiliteta na ona najsitnija odstupanja. Revolucije provučene u nevidljivim strunama kaotičnih mikrokretanja, proživljenim upravo u našem svugdje zavučenom, osjetljivo svučenom, neprepoznatljivo intimnom, našem svakodnevnom.

Obilježje – znak – trag

Kako bi mogli razumjeti revolucionarna kretanja u znakovito izmijenjenoj vremensko-prostornoj formaciji modernog i takozvanoga postmodernog razdoblja, potrebno je obrazložiti širu dinamiku društvenih relacija kao i postojeće teorijsko-praktične organizacijske okvire. Kao odabrano referentno mjesto ove analize nameće se elaboracija Foucaultove mikrofizike moći. Nedostatno je zadržati se tek na zaključcima ove iscrpne analize i još jednom ponavljati problematiku disperzivnosti, fragmentacije i sveprisutnosti sile koja se provodi više nego što se zapravo posjeduje. Elaboracija koja se ovdje nameće kao nužnost opterećena je pitanjem geneze, dinamikom procesa već uvriježene fragmentiranosti.

U drugoj polovici 18. st. sukobljavaju se tri elementa, tri rješenja ili tri oblika provođenja moći. Foucault ih prepoznaje kao obilježje – znak – trag (ceremonija – predodžba – izvršenje). Moć prestaje biti prepoznatljiva u fiksnom mjestu, suverena, dokida se mogućnost precizne identifikacije njezina nositelja. Jednako tako skriva se i moment kažnjavanja, skriva se samo tijelo na kojem se očituje punina i nemilosrdnost moći. Takav model jednostavno prestaje biti funkcionalan i zamjenjuje se suptilnijim i povrh svega preciznijim mehanizmima. Postepenim procesom, moć prestaje biti očitovana ceremonijalnom manifestacijom, vidom spektakla. Ona postaje pitanje uspostavljanja znanja i nadzora nad tijelom (Foucault, 1994.).

Iz jasno vidljivog, cjelovitog obilježja akumulirane moći, ona se raspršuje na fragmente, znakove, reprezentacije i posljedično u tragovima, u zadnjoj instanci tijela provodi svoje izvršenje. Funkcionalnost se ovdje pronalazi u specijalizaciji, u lomljenju dijelova strukture i osposobljavanju svakog od njih za odgovarajuću djelatnost. Fragmentiranost je samo obilježje moderne, bilo da promatramo djelovanje moći ili kritiku potonjeg.

U kolektivnoj memoriji moderne, u samom njezinom obilježju živi reprezentacija cjeline, sjećanje na tu cjelinu koje se izvršenjem moći želi postići. Svaki se od elemenata nalazi jedan u drugome. Obilježje nosi sjećanje na izvršenje loma, nasilja, fragmentacije i želi se nanovo utjeloviti u svojoj reprezentaciji kao cjelina. U ovoj trijalektici evidentan je ritam svih varijacija modernističke epistemologije. Sjećanje na mjesto akumulirane moći, na cjelinu i totalitet paradoksalno pokreće silu neprekidnog nasilja, lomljenja i fragmentacije. Jednostavnije rečeno, pokreće logiku isključivanja. Margina, kao prostor drugog nastaje djelovanjem centrifugalnog filtriranja. Ne bi li fragment uspostavio status kompaktne homogene cjeline, na rubove svoje stijenke izbacuje sve ono što prijati željenoj reprezentaciji. Opsjednuta

memorijom cjeline, moć permanentno razdvaja. Gdje god postoje binarnosti, na djelu je proces isključivanja.

Obilježje moderne nalazi se u fragmentima koji se predstavljaju kao cjelina, u partikularnostima koja svaka za sebe pokušava biti univerzalijom. Čitavo vrijeme, bivajući antipod jedna drugoj, dihotomije su implicirale ne samo međuovisnost, već i uzajamnu uvjetovanost. Problematika relacija postala je aktivno teorijsko pitanje upravo s postmodernom. Jednako kao što je moderna vođena logikom loma i sjećanjem na cjelovitost, tako postmoderna spajanjem želi slomiti sustav binarnosti. Popularno *post* oblikuje se na *tragovima* (obilježje – znak – *trag*) tih sudara, na dislociranim granicama, na talogu nastalom centrifugalnim filtriranjem. Ono *post* je manifestno i praktično odbijanje kategorije i kao takva ta shizofrena epoha nema ni ime ni identitet. Granice na kojima je nastala su tim sudaranjima slomljene i dislocirane, ne obnašajući više funkciju koordinata, smjernica usidrenih u fiksni označiteljima. Stabilno identifikacijsko uporište dislociranjem je uzdrmano, a negacijom lokacije negiran je i sam koncept identiteta. Postmoderna se nije mogla zvati nikako drugačije, obzirom da djeluje u službi permanentne tranzicije i novog ritma nasilja nad strukturalnim redom. Romantičarski prizvuk kojim danas odzvanja riječ revolucija dovoljno je jak da potisne svijest o njezinom modusu djelovanja. Ogoļjena od svojih valorizacijskih impulsa, bilo glorifikacije ili dijabolizacije, revolucija je suštinsko nasilje i kreacija u jednom, kaotični prodor sile na postojeću strukturu koja zajedno s ciljanom metom razloma i sve što je s njom u vezi. Takvo kretanje nikad ne dotiče samo jednu žarišnu točku i upravo takvi momenti čine vidljivim njihovu generalnu nestabilnost, ali upućuje i na veze koje među njima postoje. Kada i one naizgled najsigurnije binarnosti ne bi bile neraskidivo povezane, spomenuti domino efekt ne bi bio plauzibilan. U trenucima revolucije umreženost je istovremeno i najvidljivija, ali i najugroženija. Umreženost neće nestati, samo će se bitno drugačije reorganizirati. Međutim, u takvom stanju kaosa jako je teško predvidjeti kako će se preostale ili upravo postale žarišne točke nastaviti umrežavati međusobno. Što je intruzivna sila snažnija, to se nekoć stabilne formacije brže razdvajaju i usitnjavaju, te je njihovo povezivanje kaotičnije. Moderna je u sebi samoj inkorporirala model fragmentacije, a fragmentiranje pak, nastavlja lomiti i isključivati, stvarati viškove čija nesmjštenost uznemiruje. Ovu problematiku je precizno detektirao Walter Benjamin konceptima *Erlebnis* i *Erfahrung* (Highmore, 2002.).

Fragmentacija iskustva

U svom eseju *The Storyteller: Reflections on the Works of Nikola Leskov* (1936.), Benjamin objašnjava modernu kao razdoblje disperziranih i neutjelovljenih iskustava. Nešto što se činilo neotuđivim, najsigurnije našim, postaje oduzeto samom nemogućnošću dijeljenja, nemogućnošću pripadanja i meni i drugima istovremeno. Istraživanje iskustva započinje uspostavljanjem distinkcije između neposredne imanencije osobnog doživljaja – *Erlebnis* i akumuliranog iskustva usustavljenog kao zajedničko artikulacijsko mjesto – *Erfahrung*. Drugačije rečeno, *Erfahrung* je instanca u kojoj *Erlebnis* postaje društveno relevantan, točka u kojoj se iskustvo istražu-

je i procjenjuje. Ono što modernu čini problematičnom je nemogućnost *Erlebnisa* da postane *Erfahrung*, točnije, nemogućnost da se dinamika raznovrsnih i intenzivnih iskustava umiri, stacionira u kolektivnoj referentnoj točki. Ostaje iskustvo koje nije preraslo u značenje.

U Benjaminovom eseju *Some Motifs of Baudelaire* moderna je svakodnevnica okarakterizirana šokom koji se može pronaći u uličnom prometu, gužvama, masi ljudi, oglašavanju i industrijskom tipu proizvodnje. Momenti ovakvog iskustva ne uspijevaju ući u zajednički diskurs, ne dostižu svoj artikulacijski moment utjelovljenja. Prema Benjaminu privilegirati trenutak iskustva – *Erlebnis*, nad nemogućnosti *Erfahrung*a znači ostati zatvoren u vječnom ponavljanju istog (Highmore, 2002.).

Govoriti o nečemu što je smješteno u predjezične ili bolje rečeno preddiskurzivne domene ljudske svijesti evidentno je problematično. Međutim, umjesto apriornog odustajanja od onoga što je naizgled nepredočivo, potrebno je samo pomjeriti perceptivni registar. Pouzdati se u stabilne, fiksne označitelje ovdje se čini disfunkcionalnim, ako ne i sasvim nemogućim. Ono što je potrebno artikulirati ne samo da ide onkraj prepoznatljivih konceptualnih čvorišta, ono kroz njih struji, istovremeno presijeca i utemeljuje. *Erlebnis* je upravo naše svakodnevno koje ne zastaje, koje uvijek negdje i nekamo neuhvatljivo izmiče, samim time bivajući svugdje i u svemu. *Erfahrung* su dogovorena, odabrana mjesta akumulacije, orijentacijska čvorišta značenja. Međutim, brzina i intenzitet nasilnog *Erlebnisa* onemogućuje *Erfahrung*u da se umiri dovoljno dugo, otežava potrebitu akumulaciju onoga što držimo relevantnim. No, što je relevantno? Važnije od toga, kako prepoznajemo relevantnosti i zbog čega ih kao takve usustavljamo? Naše relevantno je naše pouzdano, stabilno, održivo. Struktura čija je dinamika dovoljno intenzivna da perpetuira nasilje nad samom sobom, ne dozvoljava takav tip akumulacije. Čvorišta se razbijaju i rastvaraju, ono što ostaje je ogoljeno, raznovrsno kretanje; ali ako intenzivna dinamika podrazumijeva sudaranja, a sudaranja nužno uvjetuju fragmentaciju koja dijeli i diferencira, kako u toj raznovrsnosti podivljalih označiteljskih kretanja Benjamin prepoznaje vječno ponavljanje istog?

Erfahrung, ili proizvoljno rečeno označitelj, referentno mjesto, nodalna točka, kako god ga nazvali, nije ništa drugo negoli akumulirani višak značenja koji je postao dovoljno stabilan da zauzme referentnu stratešku poziciju unutar određenoga diskurzivnog polja. Međutim, već je elaborirana

višeznačnost ovog procesa akumulacije. U potrazi za nikad postignutom, ali uvijek potrebitom koherencijom i unifikacijom koncepata, akumulirana značenja podilaze filtriranju. Istaknuto filtriranje je i samo stanovita intervencija na mjesto akumuliranog sadržaja, koja je također bazirana na razdvajanju i fragmentaciji. U svrhu konzistencije nakupljene mase značenja, odstranjuju se elementi koji željenu koherentnost narušavaju. Bez ovoga centrifugalnog filtriranja i cijepanja ne nastaju razlike, već osjećaj ponavljanja istog. Neosjetljivost na nijanse diskurzivne dinamike, popraćena ovisnošću o diferenciranim čvorištima značenja, proizvodi osjećaj perpetuirane istosti beskonačne crne rupe. Ne bi li sami propali u pesimističku bezizlaznost ove teorijske izvedenice, nužno je podsjetiti kako je iskustvena dinamika neraskidivo povezana s označiteljskim uporištima. *Erlebnis* i *Erfahrung* su uvijek i nužno međuovisni. Obzirom da se promijenio *Erlebnis* ne preostaje ništa drugo nego zaključiti ono što je već po sebi evidentno: promijenjen je i sam *Erfahrung*. Navedena analiza primjenjiva je na nekoliko postojećih aspekata postmodernog razdoblja, od problematike urušavanja metanarativa, do destabilizacije identifikacijskih praksi. Potonje nas nakon poduže, ali tek prividne digresije vraća izvornoj tematici – revolucionarnim potencijalima.

Fragmentacija označitelja

Analizirani termini *Erlebnis* i *Erfahrung* ne moraju ostati zatvoreni u svojoj zadanoj tematici. Nemogućnost formiranja stabilne strukture, bilo da govorimo o jezičnim ili političkim formacijama, nije pitanje samo navedenih razina. Između ostalog, ove razine nisu ništa drugo nego različiti diskurzi koji očito dijele zajednički ritam kretanja. Upravo je ovo domena na koju je nužno preusmjeriti pozornost jednom kada stabilni referencijalni označitelji više ne nude odgovarajuća rješenja. Umjesto označitelja, ono što je potrebno analizirati je način dinamike njihova kretanja, jednostavnije rečeno, njihov ritam. Imajući ovo u vidu, postaje moguće aplicirati ritam-analizu na načine potencijalnoga revolucionarnog djelovanja.

Revolucionarno djelovanje u uobičajenom shvaćanju podrazumijeva koherentni politički subjekt kao nositelja promjene i utjecaja na postojeću političko – ekonomsku, društvenu strukturu, ali ovo podliježe kritici. Sveprožimajuća fragmentiranost društva, neovisno o promatranom domeni, sugerira bitno izmijenjeni pristup zadanoj tematici.

Kako bi uopće došlo do formi-

ranja antagonističkog fronta unutar određene društvene strukture potrebna je akumulacija međusobno srodnih elemenata ili drugačije rečeno zahtjeva koji su usuglašeni oko zajedničkoga referentnog uporišta. Upravo istaknutim procesom se bavi Ernesto Laclau u knjizi naslovljenoj *On populist reason*. Iako primarno koncentriran na terminološko i teorijsko objašnjenje populizma, ova povijesna, psihoanalitička i filozofska kritika ulazi u samu srž formiranja revolucionarnih kretanja. Ono što prikazuje kao ključni moment stvaranja antagonističkog, možemo reći revolucionarnog fronta, odnosi se na identifikacijski moment kojim se heterogeni zahtjevi i čitava pluralnost iskustava ujedinjuju oko zajedničkog označitelja i samim time homogeniziraju u koherentnu cjelinu (Laclau, 2005.).

Međutim, ako uzmemo u obzir istaknutu problematiku nemogućnosti formiranja kolektivnog označitelja, pitanje je koliko je uvriježena predodžba revolucionarnog djelovanja legitimna. Revolucionarni potencijali nastaju iz zajedničkog iskustva potaknutog nezadovoljstvom postojećom situacijom i kako navodi Laclau, izrazito su afektivna. Afekt je svakako nešto što ne nedostaje modernom i postmodernom razdoblju. Prvotna specijalizacija vođena disciplinskim mehanizmima djelovala je u službi usustavljanja reda i temeljite organizacije u svrhu funkcionalnosti. Čini se, ako ne kontradiktornim, onda barem zbunjujućim, kako ova striktna organizacija može rezultirati sveopćom dezorijentiranošću i naizgled paralizirajućim kaosom. Iako su obilježja parcijalizirana u znakove, a sami znakovi već usitnjeni do razine tragova (Foucault, 1994.), u kolektivnom imaginariju, koliko teorije toliko i prakse, postoji potreba za cjelovitošću, potreba za zajedničkim *Erfahrungom* koji je sad već bitno izmijenjen. Sveprotežna akceleracija društvenih kretanja opstruira mogućnost akumulacije iskustva. Potonje pak postaje sve intenzivnije, valovi relacijskih gibanja sve brži, taloženja označiteljskih viškova sve kratkotrajnija. *Erlebnis* i *Erfahrung* stapaju se u jedno. U toj dezorijentiranoj panici istovremenosti, potrebno je razviti osjetljivost na njihove nijanse. Percepcija se treba preusmjeriti s označitelja, obilježja, na kretanja koja ostavljaju tek tragove, dakle na sâm ritam. Tada spomenuta kontradikcija organiziranog kaosa prestaje biti toliko kontradiktorna. Obzirom da u srži svake disciplinirajuće specijalizacije, svake parcijalizirane fragmentacije stoji ritam nasilja i razdvajanja, nije nimalo iznenađujuće kako će se razlomljeni elementi gibati s većom lakoćom, samim tim kaotičnije sudarati. Što su razlomljeni elementi sitniji oni su nužno međusobno više diferencirani te njihovo okupljanje u funkcionalnu homogenu cjelinu postaje otežano. Što se u ovakvim okolnostima događa s revolucionarnim potencijalom?

Ritam-analiza

Potrebno se na trenutak otrgnuti dojmju krajnje apstrahirane stvarnosti i pojednostaviti ovo izlaganje. Kada se govori o ritmu i valnim strujanjima, ne govori se o ničemu drugom nego o specifičnom načinu kretanja, načinu umrežavanja i povezivanja. Upravo je ovo temeljna domena na koju je potrebno preusmjeriti istraživanje. Označitelji kojima smo povjerovali svoj znanstveni legitimitet više nisu funkcionalni, ili jasnije rečeno, oni u toj formi jednostavno trenutno ne postoje. Ono što uvijek neizbježno opstaje, ono što se ipak i

mijenja, ali samim mijenjanjem i postaje jest sam način govorenja o nekome ili nečemu, još jednostavnije rečeno, stil određenoga vremensko-prostornog konteksta. Tvrditi kako je stil pitanje daleke i nepovratne prošlosti, tvrditi kako je stil u razdoblju moderne i postmoderne proždran od strane administrativno-birokratske prozaičnosti je jednoobrazno stajalište ne pesimistične, već krajnje nihilističke intelektualne dekadencije. Takvo stajalište zastupa Lefebvre, ističući kako je poetičnost svakodnevnog života zamijenjena prozaičnošću koja ne poznaje nikakav stil (Highmore, 2002.). U ovoj krajnje romantiziranoj interpretaciji koja apliciranjem dualističke logike zaziva idealizaciju predmodernih vremena, jedino što se može iščitati je tvrdoglava nesposobnost razumijevanja znatno izmijenjene diskurzivne dinamike. Stil nije ništa drugo nego specifičan ritam kretanja, način povezivanja. On se svakako mijenja i on svakako može biti višestruko problematičan, međutim ne postoji mogućnost njegova nestanka. Neosjetljivost na ritam kretanja, neosjetljivost na stil ne može polučiti legitimnu kulturološku analizu, obzirom da u razdoblju urušenih označiteljskih čvorišta, stil i ritam ostaju jedino što se može proučavati. Srodnu argumentacijsku putanju pronalazim u De Certeauovoj invenciji svakodnevica. Invencija svakodnevica posvećena je istraživanju načina na koji društveni akteri djeluju, tako da cilj ovog istraživanja nije raspravljanje o fundamentalnom subjektu koji izmiče, nego uopće učiniti raspravu mogućom. Cilj ovakvog pristupa koncentriran je upravo na svakodnevne prakse, na načine svakodnevnih praksi koje su bile potisnute u pozadinski plan. Ovaj projekt invocira upravo ono što Lefebvre prepoznaje kao nestalo – poetiku svakodnevnog kao inventivnu aktivnost unutar jezika i života. Proučavanje je u De Certeauovom slučaju premješteno s fiksnog mjesta označitelja na relacijske odnose prostora, na suptilne taktičke invazije, tihe mikro-invencije prisutne upravo u svakodnevnom.

Spomenute mikro-procedure De Certeau simbolično naziva taktikama, dok su uporišne točke moći stacionirane na strateškim lokacijama. Za razliku od strategija, taktike su zaigrani terenski tragovi manevriranja koje prožimaju čitav prostor bez zauzimanja svoga fiksnog mjesta. Revolucionarni impuls se samim tim nalazi u nosivoj ljudskoj jedinici, dinamičnoj i živoj jedinici tijela koje se odupire, izmiče, prisvaja i modelira prema vlastitim mogućnostima. Poetičnost kao kreacija, kao temeljni impuls života posuđuje i preoblikuje, zaobilazi ali i napada, neprekidno se bori i stvara. Poetičnost postaje tako znak, puls života koji samim svojim vibracijama uznemiruje postojeće zakonitosti.

• • •

Svakodnevno, živo tijelo logične kontradiktornosti i organiziranog kaosa koje upravo izmicanjem neprekidno postaje, razaranjem neprekidno stvara. Iluzija njegove neuhvatljivosti nalazi se u poteškoći napuštanja označitelja, strateških sigurnosnih tabora konceptualne stacioniranosti. Kako iz pozicije mirujućega stabilnog subjekta govoriti o nečemu što nikada ne miruje? Nikako. Jednom kada teorijska misao razvije osjećaj za ritam, moći će razvijati teoriju kretanja. U uznemirujuće živom razdoblju shizofrenih teorijsko-praktičnih skretanja nemoguće je odabrati jedan smjer, jedno

referencijalno uporište, jedan revolucionarni subjekt. Tražiti revolucionarni subjekt u današnjem svakodnevnom jedini je preostali oksimoron kulturalne teorije. Osim ako taj subjekt nije upravo shizofren, sam neprekidno dislociran, izbačen i premješten prije nego što se uopće smjestio. Pronaći odgovarajući *Erfahrung* u beskrajnoj pluralnosti *Erlebnisa* je propali projekt, a sama distinkcija između *Erlebnisa* i *Erfahrunga* postaje konceptualni atavizam, nepronadeni sveti gral sad već jalove teorije. Ukoliko potonja želi pronaći svoje revolucionarne subjekte, utoliko mora moći oslušivati ona najsitnija kretanja, odstupiti sa svoje strateške pozicije koja još sanja velike i konačne totalitete i metanarrative, spustiti se u potkožno, osjetiti sam ritam i postati nelokalizirani proces sveprotežnog i sveprisutnog impulsa života. Revolucionarni potencijal svakodnevnog jest svakodnevnica sama. U nedostatku stabilnog mjesta, ona postaje prostor revolucionarnog potencijala.

BIBLIOGRAFIJA

- de Certeau, Michel: *Invencija svakonevnice*. Zagreb. Naklada MD, 2003.
- Foucault, Michel: *Nadzor i kazna. Rođenje zatvora*. Zagreb. Informator, 1994.
- Highmore, Ben: *Everyday Life and Cultural Theory*. London. Routledge, 2002.
- Laclau, Ernesto: *On populist reason*. London. Verso, 2005.